
Ota Halama: Posvátný obraz a Jednota bratrská

POSVÁTNÝ OBRAZ A JEDNOTA BRATRSKÁ

Ota Halama

V plném znění otištěno in: Teologická reflexe 6 / 2000 / 2, s. 116 – 123.

[Text ke stažení zde.](#)

Názory Bratří na posvátné obrazy, jejich úctu a výtvarné umění vůbec, nebyly dosud nijak podrobně zkoumány. Dílčí studie na toto téma částečně zpracovávaly praxi tábořskou a utrakvistickou, ale Jednoty bratrské, jakožto plodu těchto dvou směrů, se nijak nedotkly. Následující řádky se proto pokusí několika malými sondami tuto mezeru alespoň trochu zaplnit a doplnit tak toto, dosud málo popsané, místo v českých církevních dějinách.

Vznik Jednoty bratrské, její bohosloví i církevní praxi, zřetelně ovlivnily, jak bylo řečeno, dva hlavní proudy české reformace 1. poloviny 15. století - utrakvismus jakoubkovsko-rokycanského směru a táborství prostředkované Petrem Chelčickým. Vyjdeme tedy od těchto kořenů.

Rokycanův postoj k posvátným obrazům lze krátce charakterizovat jako kritickou a opatrnou toleranci, v žádném případě však jako "přehnaný" či "běžný" přístup k nim. Přiměřeně věci jej charakterizuje jedna ze žalob, nazvaná "O obrazech", z roku 1461: "Jeho přívrženci se jim vysmívají a i on by tak jednal, kdyby se odvážil. Neboť on sám odstranil obraz svaté Panny Marie z většího oltáře, kde byl umístěn, a dal ho do kouta; ..." Nejen z této žaloby, ale i z ostatních pramenů plyne, že vlastní obrazoborectví je Rokycanovi cizí, i když sám připouští, že "se mu nelíbí hojné obrazy". Zřetelně zde tak u Rokycany vystupuje, Jakoubkem ze Stříbra zprostředkovaný, názor Matěje z Janova o nutnosti odstranit všechno to, co lid odvádí od pravé zbožnosti upnuté na Ježíše Krista a od husitstvím rozvinutého a zesíleného eucharistického kultu.

Táborství, které rodící se Jednotě nejsilněji představil Petr Chelčický, k funkci obrazů přistupovalo jinak než utrakvismus pražských mistrů. Ovšem ani u Chelčického, ani u jeho tábořského učitele Mikuláše Biskupce z Pelhřimova, obrazoboreckou tendenci nenacházíme. Chelčický sice problematizuje a odmítá, po Biskupcově vzoru, dosavadní kult svatých, ale tak jako u Biskupce, je i u Chelčického posvátný obraz na okraji jeho kritického zájmu. Rozhodně a vždy zde však platí, že posvátný obraz a jeho úcta nemá již žádné tolerované místo v církvi Kristově.

Roku 1467 dochází v náboženské skupině shromážděné kolem Bratra Řehoře, bez ohledu na dosavadní praxi římské a utrakvistické církve, k ustavení vlastních kněží. Nově vzniklá Jednota bratrská se tak vydává na vlastní cestu a nauku o posvátných obrazech si odnáší ze svého domovského prostředí, tedy z utrakvismu, jehož názor zradikalizovalo Chelčického táborství. Dokladem pro takto chápané pojetí posvátného obrazu, jak i dále uvidíme, je "Psaní mistrův Pražských proti Bratřím ku potvrzení listu Rokycanova proti Bratřím psaného" z doby před srpnem 1474, které odráží utrakvistickou pozici té doby a přeneseně i pozdější bratrskou praxi: "Také otcové svatí v prvotní církvi kosti svatých, obrazy i všecky jiné svátosti ustavili sou po kostelích, aby na stranu byli odloženi aneb ven z kostela, a to proto, aby věrní přijdouce do kostela všickni měli zření k Bohu samému v svátosti oltářní, kteroužto svátost když sou viděli, spíš sou se k náboženství vzbuzovali, nežli by jim byla v arše zavřína." Opět zde tedy vidíme, že posvátné obrazy nejsou odsuzovány k zničení, ale, že jejich "rozptylující" moc má být omezena zcela v duchu Janova, Jakoubka a Rokycany a tato Jednotou přijatá pozice již nebude nadále v Jednotě opuštěna. Další kritika posvátných obrazů se totiž zaměřuje již jen na římskou církev a její pojetí posvátných obrazů a jejich úcty, zatímco utrakvismus ponechává bez kritických výpadů.

Možnou prvotinou v této souvislosti je "Spisek o hanebném hříchu, těchto časův již lidem ne velmi známém, totižto o modlářství", prvního z členů "úzké rady" Jednoty, bakaláře Prokopa z Jindřichova Hradce z roku 1492. Zde se vrací opět duch Chelčického a Tábořských, kdy Biskupce je i přímo jmenován, v příkladech i argumentaci. Prokop, vycházející z textů knihy Zjevení, o posvátných obrazech takto píše: "Neb všecko, což od lidí můž a má Bohu činěno býti, vnitř i zevnitř, to lidem svatým a netoliko opravdovým, ale což horšího, nejedni i mylným svatým a dřevěným i kamenným svatým, kteříž se ostarají a zvetšejí, kteříž tak mocni jsou sobě pomoc učiniti, aby much a vrabcův, kteříž je uposedají a ukakají, s sebe sehnati nemohli, ani prachu a dýmu s očí svých setřítí. Tak jest nynější křesťanstvo vyučeno od apoštolské stolice skrze rozmnožení kněžstva a mnichovstva, i těch a nejvíce jako na špalcích lidem k oku chodí, ke cti a chvále Boží."

Z přibližně stejné či o něco pozdější doby pochází i anonymní spisek, dochovaný rovněž v Aktech Jednoty bratrské a nazvaný spisovatelem jejich obsahu: "O oddělení Bratří od římské církve". Toto pojednání je v otázce posvátných obrazů nesené stejným duchem jako spisek Prokopa z Jindřichova Hradce a modloslužba římské církve je zde hlavním důvodem pro bratrské oddělení od kněžstva římského svěcení, jež se ovšem týkalo i utrakvistů. Posvátný obraz je, dle autora spisku, produktem snahy uchovat moc svěťce v rámci pozemské církve: "A nemohouce jich (svatých) přítomných míti, chrámy i obrazy jim vzdělávali, aby aspoň časem a místem nebyli od nich opuštěni, domnívajíce se jich tu při chrámech a obrazech více než jinde bývati a pro přítomnost svou dary dávati a moci činiti ..." Kritice je pak vystaven kult zejména tzv. zázračných obrazů: "dopouštěl spravedlivě Bůh, aby ti obrazové někdy odpovědi dávali, neb d'ablové

z nich, jakož o nich vypisují, aneb něco živého člověka učinili, aby jich přítomnost v obrazech dokázána byla. A někdy kněží jich řemeslně něco připravili, ježto by se živé věci skutkové zdáli, anebo něco vymyslece sklamali, že by někomu dobře učinil a tak lid šálili a k počtám těch obrazů vedli, aby je slepý lid ctil a jim obětoval a kněží jich, aby břicha páslí a smilnili etc." Přes tyto výhrady k posvátným obrazům a jejich zázračné moci, o nichž nás výborně z druhé strany zpravují legendy, však ani zde nenacházíme slov o tom, že by obrazy měly být ničeny. Uzavřeme-li pak celou polemiku autora, pak je možno říci, že takové obrazy v církvi prostě nemají místa.

Doba přelomu dvou staletí i dvou generací Jednoty nachází svého mluvčího v osobě vynikajícího bohoslovce B. Lukáše Pražského. I jeho názory na posvátné obrazy a jejich úctu jsou neseny výše řečeným duchem a nacházíme je na několika místech jeho díla. B. Lukáš, ač není nijak originální a v podstatě opakuje stanovisko svých předchůdců, tuto problematiku aplikuje jako první do mnohem širšího okruhu než dosavadní autoři, kteří se zastavili na kritické polemice. Jeho zásluhou není proto nové zpracování této otázky, ale její uvedení do širokého spektra církevní praxe Jednoty. Posvátné obrazy jsou tak odmítavě pojednávány jak v katechismu nazvaném "Otázky dětinské" z doby kolem roku 1501, v agendě bratrských kněží "Zprávách kněžských", oficiálních prohlášeních Jednoty i v polemice s protivníky.

Teoretický boj, který vyvrcholil právě v osobě B. Lukáše svým praktickým zařazením a později oficiálně v Bratrské konfesi z roku 1535, měl však i své zcela praktické důsledky a pozadí. Malíři posvátných obrazů patří v Jednotě mezi škodlivé řemeslníky, na které se vztahuje sněmovní usnesení z roku 1500: "Ti neprospívají, jenž prodávají ty věci neb dělají, z nichž potřeba žádná dít se nemůž, ano často i škoda duše i těla." A jiná zpráva dodává: "Zlí obchodové jsou pro zrušení přikázání Božích strany duše a spasení vlastního a pro škození bližním, jako jsou: Kostkářství, hry, kejklové, m a l é ř s t v í, věštcování, hádání, čarování, lichvy, alchymi, rufiánství, nevěstčí obchodové, hudby atd." Dozvuk téhož nalezneme ještě více než o sto let později, v letech 1611 - 1618, kdy B. Matouš Konečný ve své knize "O povinnostech křesťanských" a v přídavicích ke "Kazateli domovnímu" konkretizuje dosavadní praxi a přímo zakazuje dělání modlářských soch a obrazů.

Dalším zajímavým dokladem bratrské praxe v této otázce je důkaz o trvajícím výše uvedeném důsledně provedeném dotažením myšlenek Matěje z Janova a Jakoubka ze Stříbra o odstraňování posvátných obrazů z kostelů. Navíc se nám zde objevuje i přímý důkaz toho, že Jednota ve své praxi nebyla nijak obrazoborecká. Jde o dva listy mezi královskými hejtmany Jindřichem Berkou z Dubé a Volfhartem Planknarem z Kyšperka a bratrským pánem Kundrátem Krajířem z Krajků z roku 1531. Hejtmani píší Krajířovi: "Došla jest nás zpráva od některých pánuov a dobrých lidí, že by z brandýského kostela, kdež fara jest, byly vyneseny vobrazy i jiné ozdoby kostelní a tam že by bylo připraveno podle obyčeje bratrského, a tak že by se měl v témž kostele zbor učiniti a nějaký kožišník podle téhož obyčeje těm, kteříž se tu sešli, i kázání dělati. Ješto, jestli že jest tak, nemálo, ale mnoho dotýkalo by se strany pod jednou i pod obojí zpuosobou. I také by se dalo proti těm smlouvám, kteréž sou mezi stranami králem Vladislavem slavné paměti srovnány a dckami zemskými zapsány." Na což jim pan Krajíř ve výše uvedeném smyslu odpovídá a případnou domněnku o případném obrazoborectví vyvrací: "Což se také obrazův dotýče a jiných ozdob kostelních, že by ven z kostela vyneseny byly, tomu též neračte věřiti, než že sou bez škody společně je složili a do truhel uložili a tu jich v kostele nechali, aby, když by se koli těm z té obce sousedům, kteří Bratřimi nejsou, zdálo zase své náboženství jako i prve věsti, to všecko sobě zase na svá místa postavili a toho užívali."

Obdobný výsledek, jež neměl nic společného s obrazoborectvím, avšak zcela jiný průběh, měla činnost B. Jiřího Izraele v Ostrorogu v padesátých letech 16. století. Dostáváme se tím tak i do zcela jiného prostředí, ve kterém bratrské učení v probírané otázce muselo i poněkud narazit. B. Izrael, ač duchovní správce celého města, přece musel zprvu nechat posvátné obrazy ve svém kostele. Později, když své farníky postupně přesvědčoval v kázáních o jejich nepotřebě, mohl je dát zakrýt plátny a ještě později i uložit mimo kostel. Polské prostředí je také jediným místem, kde nacházíme posvátné obrazy v kostelích a modlitebnách polské větve Jednoty. Prvním dokladem této skutečnosti je právě uvedená činnost B. Izraele v Ostrorogu, druhým je rozhovor Bratří Izraele a Rokyty s Petrem Pavlem Vergeriem v polském Jaldově (Dzialdowo) v lednu 1557. Vergerius, kněz a biskup římský a později luterán, se tehdy zastavuje na tom "užívání ceremonií, jako komže, svíc, o svícení ve dne a nejvíce na obrazích, proč je v kostelích máme, že by všecko se v Jednotě tak užívalo. Ale dána mu o tom zpráva, kterůžto vyslyševši, pověděl, že na tom přestává." Zde je zřetelná jedna důležitá věc a tou je stejná myšlenka v rozdílném prostředí. Čechy a Moravu, kde prostor pro odstranění posvátných obrazů vytvořila stálá stoletá polemika o posvátných obrazech, a někdy i skutečné obrazoborectví. Vývoz této české myšlenky do Polska, kam reformní myšlení v tomto směru zavála až německá a švýcarská reformace, a které zůstalo do té doby katolickou zemí s neotřeseným kultem posvátných obrazů, jak vidno, narazil a Jednota se musí s touto situací postupně vyrovnávat. Na příkladu B. Izraele vidíme, že i s tak těžkou otázkou se moudrý kazatel v cizím prostředí vyrovnal.

Polskými událostmi také pomalu mizí zprávy pramenů o dalším průběhu otázky posvátných obrazů v Jednotě bratrské. Světová reformace, která Jednotu od této doby zejména kalvínským pojetím ovlivňuje, se s Bratřimi v otázce nepřístojného užití posvátných obrazů v podstatě shoduje. Zásadním rozdílem však je způsob, jakým tyto dva reformační směry "očistu" posvátného prostoru vykonávají. U Jednoty vidíme, že jejich postoj je celou její existenci pevně vázán na české utrakvistické prostředí, z něhož Jednota vzešla, které posvátné obrazy odstraňuje, ale nelikviduje. Naproti tomu, stoupence kalvínského směru je možné oprávněně nazvat obrazoborci v tom nejostřejším slova smyslu. Opět by tedy bylo možné opakovat úvahu, která zazněla v předešlém odstavci o rozdílném prostředí a stejné myšlence, stejném záměru, ale různém provedení, které plyne z jiného historického vývoje té které náboženské skupiny.

Shrneme-li tedy všechna dosavadní zjištění o postoji Jednoty bratrské k posvátným obrazům a jejich účtě, lze dojít, na základě dostupných pramenů, k jednoznačným závěrům. Bratři byli důslednými naplniteli a pokračovateli myšlenek Matěje z Janova a Jakoubka ze Stříbra, které se k nim dostaly přes umírněnou a opatrnou toleranci posvátných obrazů v utrakvistu doby Jana Rokycany. Táborství, které k Jednotě promluvalo ústy Petra Chelčického a Mikuláše Biskupce

z Pelhřimova, sice přímo odkazovalo k naprostému odmítnutí posvátných obrazů, nevedlo však nijak k obrazoborectví, které také v Jednotě 15. a 16. století nenalezneme. Později a v jiném prostředí pak dokonce nalézáme i dočasnou toleranci obrazů v Jednotě, na jejichž odstranění je nejprve nutné lid připravit. Odmítnutí posvátných obrazů v církvi však nebylo odmítnutím výtvarného umění vůbec. Tím nejmenším dokladem právě řečeného je bratrský knihtisk, v němž nalezneme užití výtvarného umění v Jednotě par excellence.